

Т. П. Пасічник,
викладач кафедри економіки та обліку господарської діяльності, Нововолинський
факультет Тернопільський національний економічний університет, м. Нововолинськ

АНТИМОНОПОЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

T. Pasichnyk,
lecturer in "Economics and account of economic activity", Novovolynsk Faculty of Ternopil National Economic University

ANTITRUST REGULATION IN UKRAINE: ANALYSIS AND AREAS OF IMPROVEMENT

У статті проаналізовано загальні направлення конкурентного ринку України, приділено особливу увагу позитивним та негативним чинникам, які притаманні вітчизняному організаційно-економічному механізму антимонопольного регулювання. Виявлено, що існуючий механізм формування цін і тарифів дозволяє природним монополістам завищувати розміри необхідних витрат і встановлювати самостійно монополійні ціни відповідно до діючих методів державного регулювання, що здебільшого забезпечує отримання надвисокого прибутку. Монополісти, як правило, не бажають знижувати витрати, оскільки мають можливість відшкодувати їх саме через завищені тарифи. У результаті частина витрат перекладається на підприємства немонополізованого сектора економіки та населення. Саме тому автор стверджує, що монополістичний ринок являє собою специфічний сектор економіки, суб'єкти якого нерідко зловживають своїм домінуючим становищем на внутрішньому ринку. З огляду на це визначено загальні підходи до необхідності державного захисту добросовісної конкуренції, а також пріоритетні напрями державного регулювання вхідних бар'єрів на макрорівні, що повинно базуватися на новій системі державного регулювання економіки шляхом поєднання активного державного впливу і ринкових правил, що є важливою умовою подолання кризових явищ і стабілізації макроекономічного стану в країні.

The article analyzes the general direction of the competitive market of Ukraine, paid special attention to the positive and negative factors that are inherent in the domestic organizational and economic mechanism of antitrust regulation. It was found that the existing mechanism of pricing and tariff allows natural monopolies inflate the size of the necessary expenses and set monopoly prices independently according to current methods of state regulation that mostly gives a super-high profit. The monopolists are generally unwilling to cut costs because they are able to compensate with inflated prices. As a result of the cost is transferred to the Company nemonopolizovanoho economy and population. Therefore, the author argues that the monopoly market is a specific sector of the economy, subjects who often abuse their dominant position in the domestic market. Given this defining common approaches to the need for state protection of fair competition, as well as priority areas of state regulation of entry barriers at the macro level, which should be based on a new system of state regulation of the economy through a combination of active state influence and market rules is essential to overcome crisis and stabilize the macroeconomic situation in the country.

Ключові слова: антимонопольна політика, антимонопольне регулювання, державне регулювання, конкуренція, несумлінна конкуренція, монополія, монополійна структура.

Key words: competition policy, antitrust regulation, government regulation, competition, unfair competition, monopoly, monopolistic structure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Успішний розвиток будь-якої держави, зміцнення її позицій у світі вимагає гармонійного розвитку еко-

номіки. Відсутність диктату монополій, зміцнення малого й середнього бізнесу є необхідними умовами досягнення даної мети. Велика кількість вітчизняних компаній, які реально працюють на ринку, найчастіше не можуть успішно розвиватися тільки через захопленість певного сегменту ринку монополістами. Таке положен-

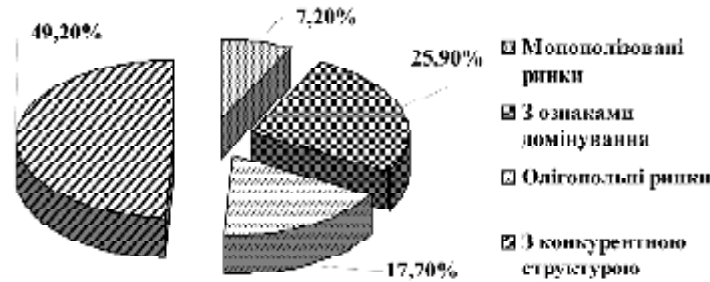

Рис. 1. Структурні передумови конкуренції в економіці України на початок 2012 року

Джерело: [3, с. 4].

ня не відповідає їх досвіду, наявності активів, ділової репутації і вимагає змін. Актуальність цієї проблеми обумовлює необхідність вивчення питань, пов'язаних з антимонопольним регулюванням з метою захисту інтересів суспільства від свавілля монополістів та створення умов для ефективного функціонування економіки в цілому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕВИРШЕНИХ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Висвітленням окремих аспектів діяльності монополій, а також виробленням антимонопольної політики та її реалізацією займалися такі науковці, як І.С. Біла [1], В.В. Венгер [2], Б.М. Марков [5], Л.І. Міхов [6] та інші.

Однак у науковій літературі не повною мірою досліджено проблеми щодо створення ефективного та дієвого механізму регулювання цін та тарифів, не нагромаджено достатнього числа результативних досліджень, які б стали основою для теоретичного обґрунтування теперішнього конкурентного середовища та формування гнучкої антимонопольної політики України.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної статті є аналіз конкурентного ринку в Україні та обґрунтування необхідності його антимонопольного регулювання в контексті підвищення його дієвості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У сучасній економіці України з розвитком різноманітних галузей реального сектора особлива увага повинна приділятися тим видам економічної діяльності, які відносяться до монополій, бо через технологічні, економічні та інші умови виключаються або обмежуються фактори конкуренції, а результативність їх діяльності пов'язується, головним чином, з "ефектом масштабу", який дозволяє підприємству-монополісту забезпечувати товарами або послугами всю місткість ринку [2, с. 65].

Одним із результуючих факторів діяльності держави із забезпечення рівних умов здійснення підприємницької діяльності для всіх суб'єктів господарювання, упорядкування і оптимізації системи конкурентної взаємодії суб'єктів господарювання, є частка підприємств, що діють на ринках різних типів, у загальному обсязі реалізованої продукції. Результати організованих Антимонопольним комітетом наукових досліджень стану конкурентного середовища в Україні показали, що на початок 2013 року структурні передумови конкуренції в національній економіці порівняно з 2012 роком не зазнали суттєвих змін (рис. 1, 2).

Так, суб'єкти господарювання, що діяли на ринках, де структурні обмеження конкуренції відсутні, на початок 2013 року реалізовували на 3,5% менше товарів, робіт, послуг ніж на початок 2012 року, на ринках з олігопольною структурою обсяги зменшились на 0,8%, на ринках з домінуванням однієї фірми — збільшились на 4%, а на ринках, де структурні передумови конкуренції повністю відсутні — збільшились на 0,3%. Отже, бачимо, що монополізовані ринки розширюються, і логічно, що обсяги виробленої та реалізованої ними продукції також зростуть.

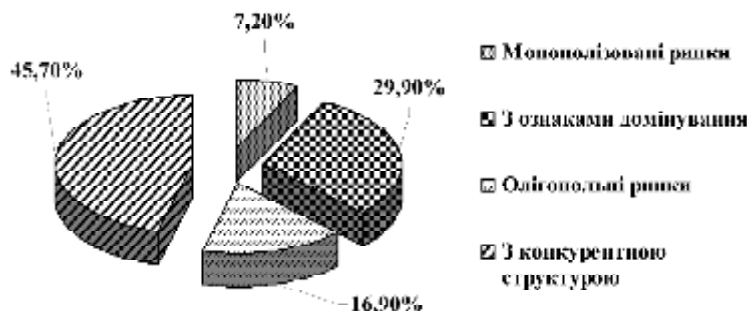

Рис. 2. Структурні передумови конкуренції в економіці України на початок 2013 року

Джерело: [4, с. 4].

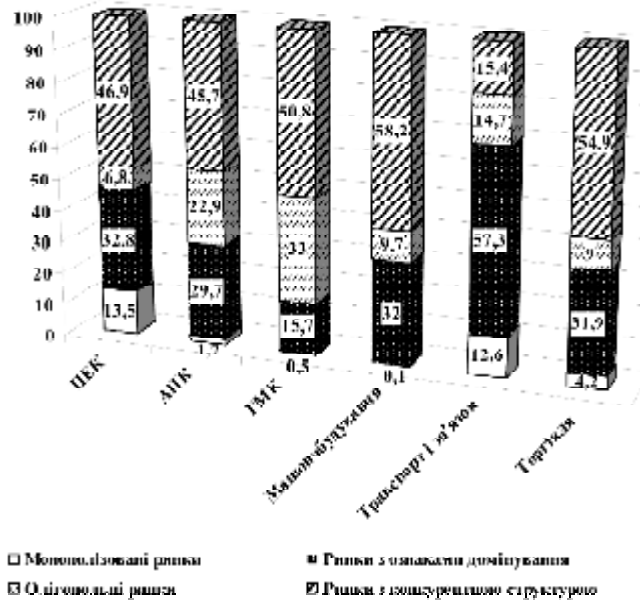

Рис. 3. Частки ринків з різними структурними передумовами конкуренції по секторах економіки у 2012 році, у відсотках

Джерело: [4, с. 6].

Проведений нами аналіз виявив суттєві відмінності передумов конкуренції у різних секторах національної економіки, що пов'язано з особливостями техніко-економічного функціонування галузей (рис. 3).

Відносно сприятлива для конкуренції структура галузевих ринків спостерігалася у машинобудуванні, у торгівлі та гірничо-металургійному комплексі. У цих галузях понад половина усієї продукції у вартісному виразі реалізовувалася за відсутності суттєвих структурних обмежень конкуренції. Частка товарів, що реалізовувалася за сприятливих для конкуренції структурних передумов, перевищувала частку товарів, що реалізовувалися за умов, які істотно обмежують або виключають конкуренцію, відповідно у 1,8, 1,5 та 3,1 разу.

Помірно сприятлива для конкуренції структура галузевих ринків спостерігалася в агропромисловому та паливно-енергетичному комплексах. Хоча в цих сферах частка товарів, робіт і послуг, що реалізовувалися за однозначно сприятливих для конкуренції структурних передумов, становила на початок 2013 року менше половини загального обсягу, вона перевищувала частку товарів, що реалізовувалися за умов, які істотно обмежують або виключають конкуренцію, відповідно у 1,45 та 1,01 разу.

Несприятлива для конкуренції структура галузевих товарних ринків спостерігалася у сфері телекомунікацій, у будівництві, на транспорті та у поштовому зв'язку. У цих сферах обсяг робіт і послуг, реалізованих за сприятливих для конкуренції структурних передумов, становив значно менше половини загального обсягу. У той же час, у будівництві, на транспорті та у зв'язку (без телекомунікацій) частка продукції, робіт і послуг, реалізованих за умов, які виключали або істотно обмежували конкуренцію, становила відповідно близько 60 та близько 70%. Вона перевищила частку товарів (робіт, послуг), реалізова-

них за безумовно конкурентних умов у сфері телекомунікацій — в 1,53 разу, у будівництві — в 1,57, на транспорті та у поштовому зв'язку — в 4,7 разу [4, с. 7].

Отже, з точки зору тенденцій розвитку структурних передумов конкуренції на товарних ринках України, 2013 рік був у цілому несприятливим, а виходячи з того, що монополісти міцно утвердилися в національній економіці й нерідко зловживають домінуючим становищем на внутрішньому ринку, є необхідність застосування методів державного регулювання.

Взагалі існування та розвиток монополій здебільшого адекватний характеру їх взаємозв'язків із зовнішнім середовищем. З одного боку, ці взаємовідносини визначаються динамічним впливом "рівноваги", яка забезпечується створенням у суспільстві на кожному етапі соціально-економічного розвитку відповідних економічних, політичних та соціальних умов, що дозволяють монополістам функціонувати ефективно. З іншого боку, надаючи суспільству життєво необхідну продукцію або послугу, монополістичні структури здійснюють вагомий, а нерідко і визначальний вплив на всі сфери підприємництва. Такий вплив монополій проявляється більшою мірою в негативних наслідках, а саме: у зави-

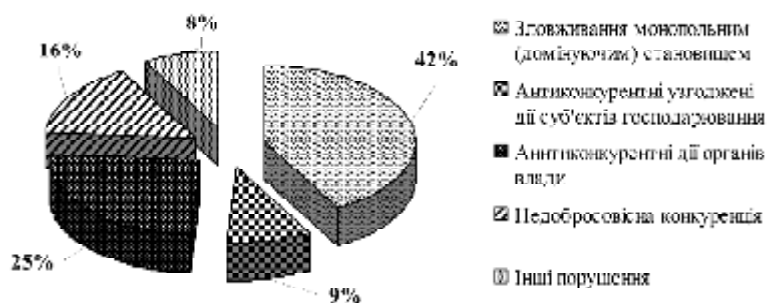

Рис. 4. Структура порушень законодавства про захист економічної конкуренції, припинених Антимонопольним комітетом України у 2013 році

Джерело: [4, с. 11].

щенні цін (тарифів) на монопольну продукцію (послуги); нав'язуванні дискримінаційних умов контрагентам; створенні суттєвих перешкод для входу на монополізований ринок потенційних конкурентів [2, с. 66]. Тому є потреба у здійсненні ефективного державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, запобігання, виявлення та припинення його порушень.

Так, за результатами вжитих Антимонопольним комітетом України заходів всього припинено 7704 порушення законодавства про захист економічної конкуренції, що майже на 32% більше, ніж у 2012 році. З них 3228 порушень — у вигляді зловживань монопольним (домінуючим) становищем, 684 — антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання, 1940 — антиконкурентних дій державних органів, 1259 — недобросовісної конкуренції (рис. 4).

Із загальної кількості припинених порушень 4142 (53,8%) одиниці припинено шляхом прийняття рішень про застосування передбаченої законом відповідальності, 3562 (46,2%) — шляхом надання рекомендацій органами Антимонопольного комітету [4, с. 13].

Як бачимо, у період кризових проявів суб'єкти природних монополій вочевидь намагалися підтримати і покращити своє фінансове становище за рахунок одержання додаткової монопольної ренти, вони зацікавлені в нарощуванні операційних витрат, адже чим вони більші в поточний період, тим більші витрати і прибуток будуть дозволені в наступному періоді. Все це пов'язано з існуючим механізмом регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, наслідком якого є гальмування їх науково-технічного розвитку, а монопольне становище й ті вигоди, що з нього випливають послаблюють стимули до постійного вдосконалення виробничого процесу. Саме тому всі суб'єкти природних монополій, що діють на ринках України, мають, як правило, незадовільний технологічний стан і дуже великі втрати продукції, що покриваються за рахунок споживачів. А все тому, що економічна політика України сьогодні функціонує в умовах з однієї сторони жорсткого адміністрування у сфері монополізації виробництва, з іншої, розвитку неконтрольованої самостійності окремих суб'єктів господарювання з питань фінансово-виробничої діяльності.

Потрібно враховувати специфічність вітчизняних природних монополій, однією з яких є існування суб'єктів господарювання, які займаються потенційно конкурентними видами діяльності [6, с. 53]. Тому пропонуємо організаційно відокремити діяльність суб'єктів природних монополій від суміжних ринків, а за допомогою реформ покласти початок нових взаємовідносин їх з державою та створити нові ринкові структури.

Такі підходи повинні базуватися на використанні інструментарію, який би дозволив обґрунтувати кожен крок щодо реформування монопольної сфери діяльності, послідовність, а відповідно, кваліфіковано проводити реформування, опираючись на розвинену теорію і адаптуючи її до конкретних умов і часу. Безумовно, необхідно враховувати додаткові труднощі, пов'язані із кризовими процесами в українській економіці, що передбачають особливі вимоги до гнучкості і адаптування стратегій реформування.

Ще однією проблемою є існуюча недосконалість цінового механізму на продукцію монополій. Так, Антимонопольний комітет здійснює контроль за регулюванням цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій, шляхом їх погодження. Однак фактичний стан речей свідчить, що в системі державного регулювання діяльності монополій в Україні існують значні розбіжності між його цілями і ефективністю регулювання на практиці. По-перше, діяльність урядових структур не завжди відповідає інтересам суспільства, частіше захищає і підтримує інтереси природного монополіста, оберігаючи від потенційних конкурентів. По-друге, встановлення ціни, яка дозволяє підприємствам-монополістам одержувати так званий справедливий прибуток, фактично означає, що у своїй політиці цін фірми діють, як правило, за принципом "витрати плюс", тобто не мають ніякого стимулу стримувати зростання витрат. По-третє, існує ймовірність застосування даного виду регулювання для галузей, які не тільки не є природними монополіями, але й потенційно повинні бути цілком конкурентними. Така практика призводить до створення високоприбуткових легальних картелів і блокує створення рівних умов діяльності для всіх суб'єктів господарювання [1, с. 8]. Це значною мірою ускладнює й негативно впливає на ефективність антимонопольної роботи в державі. Вирішення даної проблем нами вбачається у забезпеченні правильної антимонопольної політики, у реальному виконанні правових норм усіма учасниками ринкових відносин, шляхом:

- посилення контролю держави в сфері дотримання якості продукції та створення єдиних стандартів, технічних регламентів і процедур оцінки відповідності вітчизняної продукції з метою поліпшення якісних і кількісних показників розвитку підприємництва за рахунок добросовісної функціонування конкурентного середовища, збільшення конкурентних ринків у загальній кількості загальнодержавних і регіональних ринків;

- конкурентного середовища, збільшення конкурентних ринків у загальній кількості загальнодержавних і регіональних ринків;

- підвищення ефективності контролю держави за концентрацією суб'єктів господарювання за рахунок посилення зобов'язань суб'єктів концентрації, з одного боку, та посилення відповідальності представників органів державної влади, з іншого боку;

- зменшення негативного впливу і тиску суб'єктів природних монополій;

- подолання зрощення бізнесу із владою з метою підвищення дієвості рішень Антимонопольного комітету України;

- формування інституційного середовища, в якому зловживання монопольним середовищем та обмеження ефективного розвитку конкурентного середовища було б економічно недоцільним тощо [1, с. 10].

Проте при розробці необхідних заходів щодо реформування монополій в Україні слід враховувати ряд їх загальних особливостей:

- у ході технологічного прогресу використовується складна інженерна інфраструктура, що прив'язана до конкретної території. Таким чином, для даних сфер

діяльності характерна територіальна специфічність ресурсів, що суттєво впливає на формування відносин між зацікавленими сторонами;

— багато видів продукції (послуг) суб'єктів природних монополій (наприклад, електроенергія, послуги зв'язку і транспорту) неможливо запасати і зберігати, їх недовиробництво в один період не може бути компенсовано перевиробництвом в інший. Відповідно, така продукція (послуги) є специфічним в часі благом, а виробництво та перерозподіл таких благ повинно бути стійким і ритмічним;

— у силу територіальної специфічності активів необхідно узгодження інженерних рішень із місцевими умовами, що потребує значних витрат на попередній стадії здійснення проектів.

Зазначені особливості мають принципове значення при аналізі конкретних варіантів реформування більшості монополій і у цілому позитивні результати на ринках монополій після реформування вкрай очевидні: зниження цін, прискорення темпів росту продуктивності праці тощо [2, с. 77].

Проте, при вжитті будь-яких заходів потрібно пам'ятати про основне завдання, яке стоїть перед антимонопольною політикою сьогодні: не просто формально усувати монополізм, а створювати ефективне конкурентне середовище здатне забезпечувати стаке економічне зростання і підвищення життєвого рівня населення в теперішніх економічних умовах розвитку України [5].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗРОБОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Розвиток держави, зміцнення її позицій у світі у різних сферах вимагає всебічного розвитку економіки країни. Зміцнення малого й середнього бізнесу та його вільний розвиток — є необхідними умовами такого гармонійного розвитку і стабільності. Мають право на життя й монополійні структури за умови їх відкритості для регулюючих органів. У свою чергу антимонопольна політика повинна бути адекватна заходам з регулювання монополізму у виробничій базі й господарських відносинах.

Вирішення зазначених завдань вбачається у реальному виконанні правових норм усіма учасниками ринкових відносин, у забезпеченні належної спрямованості антимонопольної діяльності, що досягається шляхом взаємоузгодженості механізмів та інструментів економічного і правового регулювання з урахуванням принципів прозорості, законності, економічної доцільності та рівності всіх учасників перед законом та зумовлюють необхідність управління державою даними процесами на якісно новому рівні.

Література:

- Біла І.С. Конкуренція в Україні: необхідність якісно нового управління / І.С. Біла, Н.І. Насікан // Часопис економічних реформ. — 2012. — № 1 (5). — С. 6—11.
- Венгер В.В. Державне регулювання природних монополій в Україні: напрями вдосконалення / В.В. Венгер // Економіка і прогнозування. — 2006. — № 3. — С. 65—79.

- Звіт Антимонопольного комітету України за 2012 рік [Електронний ресурс] / Антимонопольний комітет України, 2013. — [135 с.]. — Режим доступу: http://www.google.ru/url?q=http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document%3Fid%3D95114%26&sa=U&ei=jdhnu6_wMoqu4QTisoHYCw&ved=0CB0QFjAA&usg=AFQjCNHAtotLMYOqH7ea-4i6aCRnDRGfQw

- Звіт Антимонопольного комітету України за 2013 рік [Електронний ресурс] / Антимонопольний комітет України, 2014. — [110 с.]. — Режим доступу: <http://www.google.ru/url?q=http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document%3Fid%3D103172%26schema%3Dmain&sa=U&ei=3NhnU8y5F4Xa4wSDv4HQDw&ved=0CCMQFjAB&usg=AFQjCNHe67kzHHYvLqcM2vjs2MRc8MGwhQ>

- Марков Б.М. Антимонопольне регулювання: зарубіжний досвід та межі його адаптації до реалій України [Електронний ресурс] / Б.М. Марков // Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання — 2014. — Бібліогр.: 3 назви. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2834>

- Міхов Л.І. Напрями вдосконалення діяльності природних монополій в Україні / Л.І. Міхов // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — 2012. — № 2 (18). — С. 50—56.

References:

- Bila, I. S. and Nasikan, N. I. (2012), "Competition in Ukraine: the need for new quality control", *Chasopys ekonomichnykh reform*, vol. 1 (5), pp. 6—11.
- Venger, V. V. (2006), "State regulation of natural monopolies in Ukraine: Trends improve", *Ekonomika i prohnozuvannya*, vol. 3, pp. 65—79.
- The Antimonopoly Committee of Ukraine (2013), "Report of the Antimonopoly Committee of Ukraine for 2012", p. 135, available at: http://www.google.ru/url?q=http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document%3Fid%3D95114%26&sa=U&ei=jdhnu6_wMoqu4QTisoHYCw&ved=0CB0QFjAA&usg=AFQjCNHAtotLMYOqH7ea-4i6aCRnDRGfQw (Accessed 24 april 2014).
- The Antimonopoly Committee of Ukraine (2014), "Report of the Antimonopoly Committee of Ukraine for 2013", p. 110, available at: <http://www.google.ru/url?q=http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document%3Fid%3D103172%26schema%3Dmain&sa=U&ei=3NhnU8y5F4Xa4wSDv4HQDw&ved=0CCMQFjAB&usg=AFQjCNHe67kzHHYvLqcM2vjs2MRc8MGwhQ> (Accessed 24 april 2014).
- Makarov, B. M. (2014), "Antitrust regulation: international experience and the limits of its adaptation to the realities of Ukraine", *Efektivna ekonomika*, [Online], available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2834> (Accessed 24 Apr 2014).
- Mikhov, L. I. (2012), "Areas of improvement of natural monopolies in Ukraine", *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu*, vol. 2 (18), pp. 50—56.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2014 р.